Dé architect van oud-Istanbul

Na 1453 onderging Constantinopel een metamorfose. De oude hoofdstad van het christelijke Byzantijnse Rijk was ingenomen door Osmaanse legers. De kerken werden vervangen door moskeekoepels en minaretten. Istanbul, zoals de stad voortaan heette, veranderde het hardst in de 16de eeuw, tijdens de regering van sultan Süleyman 'de Prachtlievende' en zijn opvolger Selim I. **Joost Vermeulen** vertelt over de man die haast in zijn eentje het nieuwe aanzicht van Istanbul bepaalde: de van oorsprong christelijke rijksbouwmeester Sinan Pasja.

Süleymaniye moskee (gezien vanuit het zuiden).

Mogelijk Mimar Sinan (links) op een miniatuur uit 1579.

Sinan werd eind 15de eeuw geboren in het gezin van Abdülmennan, een Armeens christelijke timmerman in het plaatsje Agirnas, niet ver van het huidige Kayseri in centraal Anatolië. In 1512 werd de jonge Sinan (de eretitel Pasja kreeg hij later, toen hij beroemd was geworden) opgenomen in het korps van de janitsaren. In deze legereenheid kreeg hij zijn scholing en doorliep hij een geduchte training. Veel janitsaren bekeerden zich min of meer onder dwang tot de islam, maar Sinan deed dit naar het schijnt in 1520 vrijwillig.

Zoals alle janitsaren mocht Sinan zijn talenten benutten. Hij bleek een uitzonderlijk bouwkundig en organisatorisch inzicht te hebben. Hij tekende waterleidingen, bruggen, kazernes en badhuizen in vredestijd maar nam als aanvoerder van een genie-eenheid ook deel aan verschillende Osmaanse veroveringsoorlogen, waar hij bij de leiding extra opviel door zijn inventiviteit. Zo liet hij in 1534-1535 bij het Vanmeer onder moeilijke omstandigheden en met weinig middelen drie schepen bouwen. De gewaagde en onverwachte oversteek die zijn eenheid hiermee maakte, droeg in hoge mate bij aan de spectaculaire overwinning op het Iraakse leger. Sinan werd bevorderd tot sergeant in de lijfwacht van sultan Süleyman. Een ander voorbeeld is de brug die hij in 1538 ontwierp en in recordtempo (volgens hemzelf in anderhalve week) liet bouwen tijdens een veldtocht in een moerassige omgeving bij de rivier de Prut in Moldavië. Datzelfde jaar benoemde de sultan hem tot 'mimarbaşi', rijksbouwmeester.

Groter dan de Aya Sofia

Aangezien de sultan en diens entourage vanaf 1538 Sinans belangrijkste opdrachtgevers waren, zijn de meeste van de vele honderden bouwwerken die hij daarna ontwierp te vinden in de hoofdstad Istanbul. Onder Süleymans opvolger Selim II bleef hij aan, en daarom bouwde hij ook veel in Selims favoriete stad Edirne die tussen 1365 en 1453 de Osmaanse hoofdstad was geweest.

In dienst van het hof kon Sinan zich vrijwel geheel wijden aan zijn ware passie: religieuze bouwwerken. In 1582 liet de dan hoogbejaarde architect in zijn biografie opschrijven dat hij gemotiveerd werd door oprechte geloofsijver: 'Sinds ik mij tot de islam heb bekeerd, werd ik gedreven door een enorme behoefte om al mijn kracht en kennis in dienst te stellen van de ene God.' Hoewel de nogal hagiografische levensbeschrijving is opgetekend door zijn vriend, de dichter Ai Celebi, lijkt dit geen mooimakerij achteraf.

Wat we weten over Sinan biedt, weinig aanleiding om te twijfelen aan de oprechtheid van zijn aangenomen geloof. Zo ging hij tweemaal tijdens zijn leven op hadj en heeft hij zich zijn hele volwassen leven als een vroom moslim gedragen. Wel vroeg hij in 1573 de sultan met succes om een gunst voor zijn Armeens christelijke familieleden, toen ze gedeporteerd dreigden te worden van het gebied rond Kayseri naar Cyprus.

Van de 238 objecten die Sinans biografie opsomt in Istanbul, zijn er 57 bewaard gebleven. Enkele van de bekendste en grootste staan in het hart van de oude stad. Ten eerste het beroemde Süleymaniye-complex uit 1550-1554: behalve een moskee bevat dit een badhuis, drie Koranscholen, een gastenverblijf, publieke keukens en een ziekenhuis. Sinan wilde deze moskee, gebouwd in opdracht van Süleyman, een grotere koepel geven dan die van de Aya Sofia. Iedereen die beide bezoekt, zal zien dat dit gelukt is: de koepel van de Süleymaniye-moskee is niet alleen veel lichter dan die van zijn eeuwenoude voorganger, maar het centrale deel vormt nog steeds de grootste overkoepelde ruimte van de stad.

Ook het şehzade-complex omvat een moskee, een school, een ziekenhuis en talrijke bijgebouwen. Dit geheel ontwierp hij in 1548 als eerbetoon aan prins (şehzade) Mehmet, broodheer Süleymans vroeg gestorven zoon. De moskeekoepel van dit complex laat al zien wat Sinan even later bij de grote Süleymaniye-moskee hoopte te bereiken. De voorgevel is nog iets gedrongen en de kenmerkende elegante zijvleugels met gaanderijen van de Süleymaniye ontbreken, maar de zijbeuken met twee lagen koepels zijn al wel aanwezig.

Sinans derde in het oog springende moskee in het hart van de stad is de Rüstem Pasja-moskee (1562) met zijn prachtige tegeltableaus aan binnen- en buitenkant.

Dansvloer voor de derwisjen

Deze voorbeelden zijn drie kolossen die nog steeds het aanzicht van Istanbul bepalen, maar Sinan bouwde daarnaast tientallen kleinere en minder bekende moskeeën, verspreid over de hele stad, badhuizen, fonteinen, woonhuizen en een flink aantal graftombes voor hooggeplaatste inwoners. Sinan ontwierp ook heiligdommen voor de soefibeweging, waar hij een enorme belangstelling voor had. In zijn biografie roemt hij de innerlijke rust die de derwisjen uitstralen en de sobere leefwijze van deze geestelijken noemt hij een voorbeeld voor alle gelovigen. Een belangrijk ritueel in deze mystieke stroming is de derwisjendans, met rondwervelende mannen in trance, waarvoor Sinan 'tekkes' ontwierp, heilige ruimten met een ronde houten vloer. De soefibeweging hield tot de revolutie van Mustafa Kemal (Atatürk) in 1923 veel aanhangers in Turkije, maar staat sindsdien onder druk van seculaire én soennitische kant.

Gerestaureerd

De bejaarde Sinan Pasja stierf als beroemd en vermogend man in 1588 in Istanbul. Zijn zelf-ontworpen graf is te zien vlak achter het Süleymaniye-complex. Op dit soort grote moskeeën na, die altijd goed zijn onderhouden, zijn veel van Sinans minder bekende bouwwerken verdwenen door geldgebrek, algemene desinteresse en de explosieve groei die Istanbul sinds omstreeks 1950 heeft doorgemaakt. Door de islamisering van Turkije onder de regeringspartij AKP van Recep Tayyip Erdogan is de afgelopen jaren de belangstelling voor Sinans 'islamitische' architectuur echter toegenomen. De moskee van Miramah, vlak bij de stadsmuur ter hoogte van de Edirnepoort, is onlangs gerestaureerd en het schitterende complex van Haseki Hürrem (Roxelana), de tweede en favoriete vrouw van Süleyman, dat jarenlang leeg stond, moet in de nabije toekomst geheel hersteld zijn.

Janitsaren

De legereenheid der janitsaren (het Turkse 'yeni çeri' betekent nieuwe troepen) werd in de 14de eeuw ingesteld. De manschappen werden aanvankelijk gerekruteerd uit (bijna) volwassen christelijke krijgsgevangenen of slaven. Omdat oudere jongens minder makkelijk te kneden waren en er regelmatig opstanden uitbraken onder de janitsaren besloot sultan Murat II in 1438 dat nieuwe rekruten al op zeer jonge leeftijd moesten intreden. Daarom werden voortaan iedere vier jaar een op de vijf jongens tussen de zes en negen jaar uit een christelijk gezin opgenomen in dit legeronderdeel. Rekruten kwamen aanvankelijk vooral uit groepen orthodoxe christenen op de Balkan, later ook uit de Armeense christelijke bevolking in het oosten en de Griekse uit de regio van de Zwarte Zee. Afgezonderd van hun familie en cultuur ondergingen de kinderen vervolgens een harde training die soms tien jaar duurde. Gedurende deze tijd werden de jongens besneden en tot de islam bekeerd. Er stond wel iets tegenover. Loyaliteit en capaciteit werden gestimuleerd en beloond. De beste studenten kwamen daardoor, nadat ze ervaring hadden opgedaan in het leger, vaak in aanmerking voor hoge ambtelijke functies.

Janitsaar, door Jacopo Ligozzi (The Metropolitan Museum of Art, New York).

Joost Vermeulen is als journalist onder andere gespecialiseerd in het Midden-Oosten.